Станіслав ЛЕМ

РЯТУЙМО КОСМОС

(Відкритий лист Ійона Тихого)

Після тривалого перебування на Землі я зібрався в дорогу, щоб оглянути найулюбленіші місця моїх давніх експедицій — кулясті скупчення Персея, сузір'я Тельця і велику зоряну туманність біля ядра Галактики. Скрізь я побачив зміни, про які мені тяжко писати, бо то зміни не на краще. Тепер багато говорять про поширення космічного туризму. Безперечно, туризм — чудова справа, однак у всьому треба знати міру.

Безладдя починається відразу ж за порогом. Пасмо астероїдів між Землею і Марсом перебуває в жалюгідному стані. Ці монументальні скелясті уламки, колись поринулі у вічну темряву, тепер освітлені електрикою, до того ж кожну скелю вкривають старанно видовбані ініціали й монограми.

Особливо уподобаний фліртуючими парочками Ерос здригається від ударів, що ними різні доморощені каліграфісти видовбують на його поверхні пам'ятні написи. Кілька спритних хитрунів на місці дають напрокат молотки, долота і, навіть, пневматичні свердла, і вже не знайдеш незайманої скелі в найдикішім колись урочищі.

Звідусіль страхають написи на зразок: "Це найдорожча астероїду скала, любов тут наша розцвіла", "Тебе я, мила, цьомав на метеориті цьому" — тощо, разом із пробитими стрілою серцями в найгіршому стилі. На Церері, яку облюбували, не знаю чому, багатодітні родини, процвітає справжній фотографічний бандитизм. Там вештається чимало фотографів, які не тільки дають скафандри для позування, але й змащують стіни скель спеціальною емульсією і за невелику плату

увічнюють на них цілі екскурсії, а виконані таким способом величезні знімки для довговічності покривають ще й поливою.

Родини — батько, мати, дідусі й бабусі, діти, — прибравши відповідних поз посміхаються зі скельних урвищ, що, як я прочитав у якомусь проспекті, має створювати "сімейну атмосферу". Щодо Юнони, то цієї, колись такої гарненької, планети вже майже немає: кожний, кому заманеться, відбиває від неї брили й шпурляє їх у космос. Не помилували ані залізо-нікелевих метеоритів, що пішли на сувенірні персні та запонки, ані комет. Рідко яка з них з'являється тепер з цілим хвостом.

Я сподівався, що втечу від товкотнечі космобусів і тих родинних портретів на скелях разом із графоманськими віршотворами, коли виберусь поза сонячну систему, але де там!

Професор Брюкке з обсерваторії скаржився мені недавно, що слабне світло обох зірок Центавра. Як же йому не слабнути, коли всі околиці завалені сміттям? Навколо важкої планети Сіріус, що являє собою головну привабу цієї системи, з'явилось кільце, схоже на кільце Сатурна, але утворене з пляшок з-під пива й лимонаду. Космонавтові на цій трасі доводиться обминати не тільки метеоритні потоки, а й бляшанки з-під консервів, яєчні шкаралупи й старі газети. Подекуди за ними зірок не видно. Астрофізики роками ламають собі голову над причиною нерівномірного розповсюдження космічного пилу в різних галактиках. Думаю, що розгадка досить проста — чим вища в галактиці цивілізація, тим більше там насмічено, звідси весь цей пил, бруд і відходи.

Це проблема не стільки для астрофізиків, скільки для двірників. Як бачимо, в інших туманностях теж не можуть їй зарадити, хоч це невелика втіха. Гідною осуду забавою є також плювання в космос, бо слина, як і взагалі кожна рідина, замерзає при низькій температурі і зіткнення з нею легко може призвести до катастрофи. Незручно навіть про це говорити, але особи, які звичайно хворіють під час подорожі, звикли вважати космос своєрідною плювальницею, ніби не знають, що сліди їхньої недуги

кружлятимуть потім мільйони років по орбітах, викликаючи в туристів неприємні асоціації й зрозумілу відразу.

Окремою проблемою є алкоголізм.

За Сіріусом я почав рахувати розвішані в космосі велетенські написи, що рекламують "Марсіанську" гірку, "Галактівку", "Місячну особливу" чи "Супутник відбірний", — але скоро загубив лік. Я чув від пілотів, що деякі космодроми змушені були перейти зі спиртного пального на азотну кислоту, бо часом через відсутність пального не було чим стартувати. Патрульна служба твердить, що в просторі важко розпізнати п'яного здалеку: всі пояснюють свої невпевнені рухи й хистку ходу відсутністю гравітації. Але це не змінює факту, що деяким станціям обслуговування з їхніми порядками не минути кари небесної.

Самому мені якось довелося попросити наповнити запасні баки киснем, після чого, віддалившись менше ніж на парсек, я почув дивне булькання і виявив, що мені залили чистого спирту! Начальник станції, коли повернувся на неї, запевняв, ніби, говорячи до нього, я підморгував. Може, й підморгував, бо я хворію на запалення повік, але чи це може виправдати такий стан справ?

Неймовірне безладдя панує на головних трасах. Величезна кількість аварій нікого не дивує, якщо стільки людей систематично порушують правила, перевищуючи швидкість. Особливо часто чинять це жінки, бо швидка подорож сповільнює плин часу, а тому вони менше старіють. Часто трапляються завади, які створюють старі космобуси, що забруднюють усю екліптику клубами спрацьованих газів.

Коли на Паліндронії я попросив дати мені книгу скарг, мені відповіли, що вчора її на клапті розтрощив метеорит. Не все гаразд і з доставкою кисню. За шість світлових років від Белурієя його вже ніде не дістанеш, тому люди, що приїхали туди як туристи, змушені лягти в холодильники й чекати, в стані анабіозу, поки прибуде черговий транспорт з повітрям, бо

їм зовсім нічим дихати, щоб підтримувати життя. Коли я прилетів туди, на космодромі не було жодної живої душі — всі охолоджувались у гібернаторах, але в буфеті побачив повний комплект виставлених напоїв — від ананасів у коньяку до пльзеньського пива.

Санітарний стан особливо на планетах Великого заповідника, — жахливий. В "Голосі Мерситурії" я читав статтю, автор якої закликав винищити до ноги таких прекрасних тварин, як чаяки-проглотиди. Ці хижаки мають на верхній губі ряди бородавок-світляків, розташованих в найрізноманітнішому порядку. Справді — протягом останніх років усе частіше зустрічається вид, бородавки в якого розміщуються у формі двох нулів. Ці чаяки звичайно обирають місця поблизу кемпінгів, де вночі, в неосвітлених куточках, чекають з широко роззявленою пащекою на туристів, що шукають затишного містечка. Та невже автор статті не розуміє, що звірі тут зовсім не винні і замість них треба звинувачувати відповідні установи за нестачу спеціальних санітарних об'єктів?!

На тій же Мерситурії відсутність комунальних вигод викликала цілу серію генетичних мутацій у комах.

У місцях, з яких видно чудові краєвиди, нерідко можна побачити зручні, плетені з лози крісельця, що так і манять до себе стомленого пішохода. Якщо той необачливо плюхнеться між ручки крісла, вони враз обхоплять його, а те, що здавалося кріслом, виявляється тисячами плямистих мурашок — (мурашка-кріслянка мучизадка Multipodium pseudostellatum Trylopii), які, чіпляючись одна за одну, вдають плетене крісло. До мене дійшли чутки, нібито деякі інші різновиди членистоногих (драньтьорийка невловима, мочистик швидкий, вочик грубий) прикидалися кіосками з газованою водою, гамаками і навіть душами з кранами і рушниками, але за достовірність цих повідомлень поручитися не можу, бо сам цього не бачив, а спеціалісти мімрікології мовчать. Натомість необхідно застерегти від досить рідкісного різновиду змієнога телескопника (Anencephalus Pseudoopticus Tripedius Rlacrkinensis). Телескопник теж влаштовується в місцях з гарними краєвидами, розставляє свої три тонкі, довгі ноги на зразок триноги, розширеним

тубусом хвоста націлюється на пейзаж, а слиною, якою наповнена його ротова порожнина, імітує лінзу зорової труби, і таким чином може спокусити заглянути в неї, що для необережних закінчується великими неприємностями. Інший змій, але вже на планеті Гвримахії, підставний дволичник (Serpens vitiosus Reichenmantlii), причаюється в кущах і підставляє необережному пішоходові хвоста, щоб той спіткнувся і впав, але, по-перше: ця рептилія живиться виключно блондинами, а по-друге: ніким не прикидається. Космос — це не дитячий садок, а біологічна еволюція — не ідилія. Потрібно видавати брошури, подібні до тих, які я бачив на Дердимоні. В них остерігають ботаніків аматорів від чарівниці підступної (Pliximiglaquia Bombardans). Зацвітає вона прекрасними квітами, та не варто поспішати їх зривати, бо чарівниця живе в симбіозі з дробильницею кам'янкою — деревом, що має плоди розміром з гарбуз, але рогаті. Досить зірвати одну квіточку, як на голову необережного колекціонера екзотичної флори звалюється град твердих, мов гарматні ядра, плодів. Ні чарівниця, ні дробильниця не чинять потім убитому нічого злого, цілком задовольняючись природніми результатами його смерті — він удобрює грунт навколо них.

Зрештою, дива мімікрії зустрічаються на всіх планетах Заповідника. Так, наприклад, савани Белурії міняться веселкою від розмаїтних квітів, серед яких чарівною красою і запахом яскраво-червона троянда (Rosa mendatrix Tichiana), як назвав її професор Пінгль, хоч я першим її описав. Те, що видається квіткою, є, насправді, наростом на хвості вудкаря, белурійського хижака. Зголоднілий вудкар ховається в гущавину, а свій незвичайно довгий хвіст виставляє далеко вперед, так, що з трави виглядає тільки квітка. Нічого не підозрюючи, турист підходить до неї, нюхає і тоді чудовисько стрибає на нього ззаду. Ікла в хижака довгі, майже як у слона. Ось як дивно збувається космічний варіант приказки, що "Нема троянди без колючок!"

Хоч я трохи відхиляюся від теми, але не можу побороти бажання, щоб не згадати ще одне белурійське чудо, яким є далекий родич картоплі — гірчак розумний (Gentiana Sapiens Suicidalis Pruck). Бульби його солодкі й дуже смачні, а назва походить від певних духовних

властивостей. Річ у тім, що гірчак, внаслідок мутації, створив замість звичайних мучнистих бульб — маленькі мозочки. Його підвид, гірчак шалений (Gentiana Mentecapta), підрісши, починає відчувати неспокій, викопується, забивається в лісові нетрі й віддається самотнім роздумам. Як правило, він доходить висновку, що жити не варто, і вчиняє самогубство — збагнувши всю гіркоту існування.

Для людини гірчак нешкідливий, на відміну від іншої белурійської рослини — скаженої. Завдяки природній адаптації, вона пристосувалася навіть до тих умов, які створюють нестерпні діти. Ці шибеники безперестанку бігають, штовхаючись і штурхаючи все підряд, з особливим задоволенням розбивають яйця швидкоплига Задньокрилого. Плоди скаженої дуже схожі на ці яйця. Дитина, гадаючи, що перед нею яйце, дає вихід прагненню знищувати і, штовхаючи його, розбиває шкаралупу; при цьому сховані у псевдояйці спори вилітають назовні й проникають у дитячий організм. Заражена дитина розвивається зовні нормально, але з часом її охоплює вже невиліковна лихоманка — гра в карти, п'янство, розпуста становлять чергові етапи, після яких настає або смерть, або кар'єра. Не раз мені доводилося чути, що скажену треба винищити. Тим, хто це говорить, певно, не спадало на думку, що потрібно краще виховувати дітей, щоб вони не штовхали ногами все підряд на чужих планетах.

За своєю натурою я оптиміст і в міру своїх сил намагаюся зберегти гарну думку про людину, але, щиро кажучи, це не завжди вдається. На Протостенезії живе невелика пташка, аналогічна нашому земному папузі, але на відміну від нього ця пташка не говорить, а пише. На жаль, найчастіше виписує на парканах непристойні вирази, яких учать її туристи-земляни. Цю пташку деякі люди навмисне доводять до шаленства, вказуючи їй на орфографічні помилки. Тоді, від злості, вона починає ковтати все, що бачить. Їй підсовують під дзьоб імбир, родзинки, перець і крутикрик, зілля, яке в ту мить, коли сходить сонце, протяжно кричить (це зілля — кулінарна приправа, яку також іноді використовують замість будильника). Коли пташка, об'ївшись, гине, її настромлюють на рожен. Ця пташка зветься писарчик-передражничок (Graphomanus

Spasmaticus Essenbachii). Цьому рідкісному виду загрожує цілковите винищення, оскільки мало не кожен турист, що прибуває на Протостенезію, точить зуби на делікатес, яким вважаються печені у власному соку писарчики.

І ще одне, деякі люди вважають, що коли ми з'їдаємо створіння з іншої планети, то тут усе гаразд, якщо ж трапляються протилежні випадки, здіймають крик, кличуть на допомогу, домагаються каральних експедицій тощо. А тим часом звинувачення космічної фауни чи флори в підступності та облудних нахилах є антропоморфним абсурдом.

І якщо відчайдушний ошуканець, що зовні нагадує трухлявий пеньок, стоячи у відповідній позі на задніх лапах, прикидається дороговказом на гірському шляху і заманює мандрівників у прірву, а коли ті зриваються туди, спускається вниз і живиться ними, якщо, повторюю, він так робить, то тільки тому, що служба впорядкування доріг у Великому Заповіднику не дбає про дорожні знаки, з яких облуплюється фарба, і від цього вони трухлявіють і стають схожими на цього звіра. Будь-хто інший на їхньому місці чинив би так само.

Пресловуті міражі Стредогенції завдячують своїм існуванням ницим нахилам людей. Раніше на цій планеті росло багато картоплі, а тепляки майже не зустрічалися. Тепер же ці останні небачено розмножились. Над їхніми заростями штучно нагріте повітря вигинається і створює міражі барів, які не одного пришельця з Землі довели до загибелі. Говорять, що у всьому винні тепляки. Але чому ж це міражі, які вони створюють, не наслідують, наприклад, шкіл, бібліотек чи гуртків самоосвіти? Чому завжди вони вказують лише місця продажу алкогольних напоїв? Безсумнівно, оскільки природні мутації не мають визначеного напрямку, то спочатку тепляки створювали всякі можливі марева, але ті з них, які показували подорожнім школи, клуби чи бібліотеки, загинули з голоду, вижив лише баровий різновид (Thermomendax Spirituosus Halucinogenes з родини Antrofage). Воістину, ця дивовижна досконалість пристосування, що її забезпечує теплякам ритмічне виділення теплого повітря, в якому виникає міраж, найпереконливіше викриває наші вади. Перемогу селекції

барового різновиду викликала сама людина — її, варта жалю, натура. Обурив мене лист до редакції, опублікований у "Стредогенській Луні". Читач цієї газети вимагав викорчувати як тепляків, так і чарівних бризкалів, цих прекрасних дерев, найкращу оздобу кожного парку. Коли надрізати їхню кору, з-під неї бризкає отруйний, осліплюючий сік. Бризкалія — єдине стредогенське дерево, не зрізане згори донизу написами й монограмами, і тепер ми повинні від нього відмовитися? Здається, подібна доля чекає і таких цінних представників фауни, як мстивець бездоріжний, топлець булькатний, розкценик зачаяний чи ревун електричний, який, щоб урятувати себе і своє потомство від галасу, який зчиняють у лісовій гущавині радіоприймачі туристів і який руйнує нервову систему, утворив, завдяки селекції, різновид, що глушить особливо галасливі передачі, а надто джазову музику. Електричні органи ревуна випромінюють хвилі супергетеродина. Цей унікальний витвір природи необхідно якнайскоріше взяти під охорону.

Щодо вонючки бридкої, то повинен сказати, що сморід, який вона виділяє, не має собі рівного. Доктор Гопкінс з Мілавокського університету підрахував, що особливо активні екземпляри здатні виділяти до п'яти тисяч фуків (одиниця смороду) за секунду. Але навіть мала дитина знає, що вонючка поводиться так лише тоді, коли її фотографують.

Вигляд націленого на неї фотоапарату викликає мимовільний рух. Так званий лінзово-підхвістний рефлекс, яким природа намагається захистити це невинне створіння від набридливих роззяв. Правда, вонючка трохи короткозора й іноді сплутує з фотоапаратами такі предмети як портсигар, запальничка, годинник і навіть ордени та медалі, але це почасти тому, що деякі туристи використовують мікрофотоапарати, а відтак легко й помилитися. Що стосується спостереження, ніби в останні роки вонючка активізувала свою діяльність і випускає до восьми мегафуків на гектар, то не слід забувати, що до цього призвело масове використання телеоб'єктивів.

Не хочу створювати враження, ніби я вважаю всі космічні тварини і рослини недоторканими. Безперечно, морделія спритна, триблас трощильний, жерун смакуючий, огузка-відкривальниця чи всюдипас всеїдний не заслуговують на якусь особливу симпатію. Так само як і все те охвістя з родини автаркічних, до якої належить Gauleiterium Flagellans, Syphonophiles Pruritualis, тобто уїдник всегребний і чварник верескливий разом з двірником кулакодавом (Lingula Stranguloides Erdmenglerbeyera). Але, якщо добре поміркувати, чому, власне, людина може зривати квіти і засушувати їх в гербарії, а рослину, яка обриває і вимочує вуха, треба вважати чимсь протиприродним? Якщо ехон довгоязикий (Echolalium Impudicum Schwamps) розмножився на Аедоноксії над усяку міру, то і в цьому винні люди. Адже ехон черпає життєву енергію зі звуків — раніше живили його громи, тому і досі він охоче прислухається до відголосків грози, але тепер він переключився на туристів, кожний з яких вважає своїм обов'язком почастувати його серією найогидніших лайок. Вони кажуть, що їх розважає вигляд цього створіння, яке просто на очах розцвітає під зливою лайок. Воно справді розцвітає, але завдяки енергії звукових коливань, що її вони засвоюють, а не огидному змісту слів, які викрикують розпалені туристи.

До чого це все призводить? Вже зникли з поверхні планет такі види, як синій варлай і впертий задолом. Гинуть тисячі інших. Від хмар сміття збільшуються плями на сонцях. Я пам'ятаю ще ті часи, коли найбільшою нагородою для дитини була обіцянка недільної подорожі на Марс, а тепер вередливий хлопчисько і не снідатиме, якщо батько не влаштує спеціально для нього вибуху супернової зірки! Марнуючи для таких забаганок космічну енергію, засмічуючи метеорити й планети, спустошуючи скарби Заповідника, залишаючи після себе на кожному кроці в космічних просторах шкаралупи, недогризки, папірці, ми руйнуємо Всесвіт, перетворюємо його в одне велике звалище. Настав час схаменутись і суворо дотримуватися встановлених правил. Переконаний, що небезпечно гаяти кожну хвилину, я б'ю тривогу і закликаю рятувати Космос.

ЛЕМ С. Кіберіада. — К.: Дніпро, 1990. — 816 с. — (Фантастика. Пригоди. Детектив).

БІДЕНКО М., переклад з польської, 1990.